

Шульц С.Л., Луцків О.М.

ТЕНДЕНЦІЇ ДИСПРОПОРЦІЙНОСТІ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

У статті основну увагу зосереджено на оцінці сучасних тенденцій економічного розвитку регіонів. Досліджено структуру фінансової підтримки регіонального розвитку. Проаналізовано макроекономічні тенденції соціально-економічного розвитку регіонів. Проведено аналіз міжрегіональної диференціації за рядом економічних показників. Проаналізовано рейтингові позиції регіонів та зміну лідерів і аутсайдерів у регіональному рейтингу, зокрема за темпами приросту ВРП, виробничої активності, сільського виробництва. Оцінено експортну активність регіонів, сучасні особливості зовнішньоекономічної діяльності та інвестиційної активності регіонів. Проаналізовано динаміку і масштаби структурних зрушень в економіці України. Здійснено аналіз ресурсної ефективності економіки регіонів. Оцінено особливості розміщення нових виробництв в регіонах України.

Ключові слова: економічний розвиток, ВРП, фінансові ресурси, фінансова підтримка, диспропорції, міжрегіональні відмінності, інвестиційна активність, структурні зрушення.

Постановка проблеми. Сучасний економічний ландшафт українських регіонів є наслідком впливу загальнонаціональних економічних тенденцій та структурних зрушень в економіці регіонів, кон'юнктури на зовнішніх ринках на сировину для промисловості та на сільськогосподарську продукцію, реформи адміністративно-фінансової децентралізації та загострення хронічних проблем регіонального та місцевого розвитку. Важливим кроком у регулюванні регіонального та місцевого розвитку стало суттєве збільшення державної підтримки розвитку територій шляхом диверсифікації її інструментарію та зростання обсягів фінансового забезпечення розвитку територіальних громад та розбудови місцевої інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню тенденцій регіонального розвитку в Україні, нерівномірності та диспропорційності розвитку територій за соціально-економічними показниками присвячено багато праць вітчизняних науковців. Так, вивченню даної проблематики присвячені роботи: Бутка М., Гейця В., Варналія З., Кизима М., Сторонянської І., Удовиченка В., Чужикова В., Шульц С. та багатьох інших. Однак, наявність негативних тенденцій економічного розвитку регіонів потребує подальшого аналізу для визначення основних проблемних питань сьогодення.

Формулювання цілей статті. Метою статті є

аналіз тенденцій та диспропорцій економічного розвитку регіонів України.

Опис основного матеріалу досліджень. Нажаль, основою проблемою сьогодення, яку так і не вдалося подолати за часів незалежності України, і надалі залишається неефективна система державного управління та непрозорий механізм фінансового забезпечення і стимулювання розвитку територій. Так, у 2014 році регіонам з державного бюджету на підтримку соціально-економічного розвитку було передбачено лише 0,5 млрд грн. Вже у 2016 році обсяг коштів на реалізацію інфраструктурних проектів зріс майже на 7 млрд грн та склав 7,3 млрд грн., а у 2017 році збільшився до 16,4 млрд грн. Незважаючи на зростання обсягів фінансової підтримки їх недостатньо для покращення економічної ситуації на місцях.

Структура фінансової підтримки місцевого та регіонального розвитку у 2017 році виглядала наступним чином: 6,5 млрд грн – субвенція на соціально-економічний розвиток; 270 млн грн – кошти на будівництво футбольних полів зі штучним покриттям в регіонах України; 4,0 млрд грн – субвенція на розвиток системи охорони здоров'я у сільській місцевості; 3,5 млрд грн – Державний фонд регіонального розвитку; 1,5 млрд грн – субвенція на формування інфраструктури ОТГ [1].

Розвиток регіонів сьогодні характеризується диспропорційністю та незначним економічним зростанням. На фоні зростання ВВП України у 2017 році на 2,5% та низки позитивних макроекономічних тенденцій соціально-економічний розвиток регіонів характеризувався покращенням окремих показників. Зростання внутрішнього попиту та споживчої активності

© Шульц Світлана Леонідівна, д.е.н., проф., завідувач відділу ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України», м. Львів, тел: +380322707089, e-mail:swetshul@i.ua

Луцків Олена Миколаївна, к.е.н., с.н.с. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України», м. Львів, тел: +380322707089, e-mail:lutolen@i.ua

населення, активізація будівництва, збільшення експорту українських аграрних та харчових товарів та активізація зовнішньоторговельних відносин з країнами ЄС, будівництво нових промислових підприємств стали основними рушіями позитивної економічної динаміки регіонів.

Попри це, в Україні зберігається значна міжрегіональна диференціація. Так, порівнюючи регіони України (враховуючи м. Київ) за показником номінального ВРП у 2016 році спостерігалось зростання диференціації між лідером (м. Києвом) та аутсайдером міжрегіонального рейтингу (Чернівецькою областю). Так, якщо у 2013 році міжрегіональна диференціація становила 22,7 рази, то у 2016 р. коефіцієнт диференціації зріс до 23,6. На міжобласному рівні цей показник знизився з 11,9 до 11,5, що свідчить про зміцнення у міжрегіональному рейтингу домінуючих позицій столиці внаслідок дії ефекту «столичного максимуму». П'ятірка лідерів за темпами приросту ВРП за період 2015-2016 років включала Вінницьку (31,5%), Рівненську (25,5%), Житомирську (24,2%), Волинську (22,3%) та Хмельницьку (20,2%) області. Аутсайдерами міжрегіонального рейтингу за цим показником залишаються Донецька та Луганська, Житомирська і Закарпатська області. Втрати цих регіонів компенсувались іншими регіонами і, відповідно відбулась зміна лідерів й аутсайдерів міжрегіонального рейтингу [2].

На сьогоднішній день найвищий рівень міжрегіональних відмінностей характерний для зовнішньоекономічної та науково-інноваційної діяльності, тобто саме для тих сфер економічної діяльності, які в сучасних умовах можуть виступати конкурентними перевагами регіонів та чинниками їх економічного зростання. З 2015 року Полтавська область (не враховуючи м. Київ) посідає перше місце серед регіонів України за показниками ВРП на одну особу. Лише в п'яти регіонах України показник ВРП на одну особу був вищим за 90% середньоукраїнського показника (Київська, Полтавська, Харківська, Дніпропетровська і Запорізька області). Порівнюючи отримані результати групування регіонів за вказаним критерієм з даними 2013 року слід відзначити суттєве зменшення кількості регіонів цієї групи (з 13 до 5). У шести регіонах (Львівській, Одеській, Вінницькій, Черкаській, Кіровоградській та Миколаївській областях) цей показник коливався в межах від 75 до 90%, а для решти (13 регіонів) був нижчим 75% загальноукраїнського значення. У 2013 році цю групу складало лише 7 регіонів [2].

Суттєве зменшення кількості регіонів з найвищим рівнем ВРП на одну особу, яке спостерігається в порівнянні з довоєнним 2013 роком актуалізує потребу і підтверджує необхідність посилення державної політики підтримки соціально-економічного розвитку регіонів в рамках новітніх фінансових інструментів реалізації державної регіональної політики.

Серед позитивних тенденцій регіонального розвитку варто відзначити нарощення промислового потенціалу регіонів, про що свідчать темпи приросту обсягів промислової продукції у 2017 році, які зросли у порівнянні з 2013 роком на понад 100 % у 16 регіонах країни.

Протягом останніх років спостерігаємо нестабільність рейтингових позицій регіонів та зміну лідерів і аутсайдерів у регіональному рейтингу виробничої активності. Якщо у 2016 році до групи лідерів за рівнем виробничої активності належали Луганська, Херсонська, Чернівецька, Чернігівська і Харківська області, то у 2017 році у цю групу увійшли Івано-Франківська, Донецька, Запорізька і Дніпропетровська області.

Порівнюючи обсяги промислової продукції у 2017 та 2016 роках відмічаємо їх зростання у всіх регіонах країни, окрім Київської (зниження на 2%), Одеської (на 9,4%), Луганської (на 39,7%), Черкаської (на 0,8%) та Чернігівської (на 8,5%) областей. Близько 20% промислової продукції виробляється у Дніпропетровській області та 12% - у Донецькій області. Частка останньої у порівнянні з 2013 роком зменшилась з 18,7% до 12,1%. У Донецькій та Луганській областях спад викликаний включенням торік даних щодо частини підприємств з окупованих територій до промислового виробництва України [2].

У 2017 році зафіксовано падіння обсягів виробництва сільськогосподарської продукції на 2,7% порівняно зі зростанням на 6,3% у 2016 році. Така ситуація зумовлена здебільшого зниженням врожайності більшості с/г культур внаслідок несприятливих погодних умов у період їх вегетації, дозрівання та проведення збору, незважаючи навіть на більші посівні площі, а також складною епізоотичною ситуацією у свинарстві та високою витратністю виробництва, в першу чергу, у господарствах населення.

За цих умов найвищі темпи приросту сільськогосподарської продукції спостерігались у Чернігівській (118,5%) та Київській (106,7%) областях. Найбільших втрат серед чотирьох регіонів, де зафіксовано спадні тенденції динаміки сільськогосподарського виробництва (Івано-Франківська (-4,1%), Рівненська (-9,2%), Чернівецька (-49,8%) зазнала Закарпатська

область, де темпи спаду сягнули 77,9%. Саме в цих регіонах переважають дрібні господарства та вищою є частка продукції рослинництва [3].

Просторовий перерозподіл виробничих ресурсів, який сьогодні відбувається в Україні засвідчують міжрегіональні порівняння обсягів проміжного споживання. У всіх регіонах України темпи зростання проміжного споживання є вищими за темпи зростання ВРП, що підтверджує високу матеріаломісткість і сировинну орієнтованість економіки регіонів та переважання в структурі виробництва вітчизняної промисловості низько- і середньо-технологічної продукції. Відповідно, обсяги проміжного споживання є вищими в промислово розвинених регіонах, зокрема: Дніпропетровській (на 63,7%), Вінницькій (на 41,8%), Миколаївській (на 44%), Одеській (на 41,1%), Херсонській (на 44,2%), Львівській (на 38,6%) областях.

У 2017 році мало місце зростання експортної активності регіонів, переформатування групи лідерів регіонів-експортерів. Основу експортного потенціалу України у 2017 році склали Полтавська (7,3 % від загального обсягу експорту України), Харківська (3,1%), Львівська (4,4%) та Миколаївська (4,4%) області. Найвищі темпи приросту експорту спостерігались в Хмельницькій (46,7%) та Чернігівській (44,4%) областях.

Втрати експортного потенціалу протягом 2013-2017 років були характерні для більшості регіонів країни, окрім Вінницької, Волинської, Івано-Франківської, Закарпатської, Львівської, Одеської, Тернопільської, Чернігівської та Чернівецької областей. Окреслені зміни в регіональній структурі експорту зумовлені зменшенням експорту продукції металургійної і хімічної промисловості, важкого машинобудування, а також зростанням експорту сільськогосподарської продукції [2].

Позитивним є те, що зниження темпів приросту експорту товарів у 2016-2017 роках було зафіксовано лише у двох регіонах – Кіровоградській і Луганській областях, де цей показник становив відповідно 2,7 і 46,3%.

Загалом, аналіз сучасних особливостей зовнішньоекономічної діяльності дозволяє зробити висновок, що більшість регіонів, які можна віднести до зони економічного зростання не тільки динамічно розвиваються, а й успішніше адаптуються до кон'юнктури світового ринку.

Аналіз динаміки і масштабів структурних зрушень в економіці України протягом останніх років засвідчив зменшення їх інтенсивності. Цю тенденцію підтверджує динаміка коефіцієнта інтенсивності структурних зрушень. Якщо за період 2006-2013 років коефіцієнт інтенсивності

структурних зрушень становив 0,182, то вже за період 2013-2017 років – 0,074. Найбільш інтенсивними були зміни в структурі економіки Луганської (0,208), Херсонської (0,170), Хмельницької (0,170) та Чернігівської (0,153) областей. Значні структурні зрушення в Луганській області зумовлені зростанням майже втричі (з 6,9% до 20,4%) частки сільського господарства в структурі ВДВ. Найнижча інтенсивність структурних зрушень була характерна для Дніпропетровської області (0,040), що зумовлено незначним зменшенням частки промисловості та оптової і роздрібною торгівлі у ВДВ регіону. До регіонів з низькою інтенсивністю структурних зрушень належать також Львівська (0,040), Одеська (0,055), Закарпатська (0,059), Запорізька (0,066), Івано-Франківська (0,069) та Київська (0,072) області.

Тенденцією останніх років стало зменшення частки фінансової сфери в структурі ВДВ, хоча у високорозвинених країнах світу вона навпаки зростає і виступає основним локомотивом структурних перетворень в економіці. Така тенденція у 2017 році була характерна для 20 регіонів України, за виключенням Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської та Полтавської областей. Кіровоградська та Херсонська області зберігали лідерство за часткою сільського господарства в структурі ВДВ, а у дев'яти регіонах країни впродовж 2013-2017 років частка промисловості в структурі ВДВ зменшилась.

Про підвищення інвестиційної привабливості регіонів України свідчить поживлення інвестиційної діяльності, зокрема зростання обсягів освоєння та темпів росту капітальних та прямих іноземних інвестицій. При чому, активність зовнішніх інвесторів була вищою, ніж вітчизняних. Так, обсяги капітальних інвестицій в Україні за 2017 рік зросли на 21%, а обсяги прямих іноземних інвестицій **на 26%**. Найвищі показники зростання обсягів капітальних інвестицій було зафіксовано в Херсонській області – на 50,7%, Запорізькій - на 47,4%, Донецькій – на 44,5%, Тернопільській – на 42,3%, Вінницькій – на 40%. Капітальні інвестиції в м. Києві зросли на 21,4%. Спад інвестиційної активності спостерігався лише у Київській (на 7,1%) та Луганській (на 26,1%) областях.

Однак диференціація регіонів за обсягом прямих іноземних інвестицій у 2017 році була вищою, ніж за обсягами капітальних інвестицій. При цьому частка м. Києва у загальних обсягах прямих іноземних інвестицій була домінуючою і становила 52,1%, а в обсягах капіталовкладень - 29,7%. Лідерами за темпами приросту прямих іноземних інвестицій стали Харківська (138,5%),

Донецька (50,3%), Луганська (31,9%) та Рівненська (30,1%) області. Значний спад активності зовнішніх інвесторів спостерігався у Чернігівській області, де темпи росту обсягів іноземних інвестицій у 2017 році були найнижчими серед регіонів України і становили лише 21,5%.

Про ресурсну ефективність економіки регіонів свідчить продуктивність праці та зайнятість населення. Розподіл населення України за рівнем зайнятості сьогодні має чіткі територіальну прив'язку: зайнятість населення західних регіонів, зокрема Волинської, Рівненської, Тернопільської, Чернівецької областей відрізняються від решти регіонів нижчими значеннями цього показника. До переліку регіонів з нижчим від 60% рівнем зайнятості відноситься і Донецька область. Рівень зайнятості вищий за середньо українське значення (64,5%) характерний здебільшого для промислово розвинених регіонів, регіонів із розвиненим крупним аграрним виробництвом та регіонів, де розташовані порти – Харківської (71,0%), Дніпропетровської (67,7%), Запорізької (64,9%), Миколаївської (66,2%), Одеської (65,3%), Херсонської (66,3%), Хмельницької (63,2%), Київської (67,9%), Львівської (64,8%) областей [2].

В цьому контексті закономірними є територіальні особливості розміщення нових виробництв в регіонах України. Створено нові робочі місця на 300 нових підприємствах, які відкрито протягом останніх трьох років. Їх найбільша кількість сконцентрована в західних регіонах, Київській області та в портах. Ці підприємства належать до сировинних: біогазові заводи, заводи з виробництва автомобільних двигунів, сонячні і вітроелектростанції, міні-гідроелектростанції, елеватори та зернові термінали, комплекси із зберігання фруктів та овочів, тваринницькі комплекси. В Україні створено 23 індустріальні парки у 13 областях (Львівській, Дніпропетровській, Вінницькій, Житомирській, Чернівецькій, Київській,

Сумській, Черкаській, Одеській, Волинській, Донецькій, Полтавській та Кіровоградській). Якщо великі підприємства (на 500-1000 робочих місць) відкрились в західних областях, то в центрі і на півдні почали працювати невеликі підприємства [4].

Щодо продуктивності праці, то індекс продуктивності праці зростає і найвищі темпи його приросту у 2017 році спостерігались в Житомирській (47,7%), Луганській (на 44,3%) та Одеській (на 43,2%) областях, а найнижчі у Закарпатській області (6,2%). Продуктивність праці не завжди корелює з іншими економічними показниками регіонів, рівнем їх розвитку та заробітною платою. Так, найбільший індекс реальної заробітної плати у 2017 році в порівнянні з 2016 спостерігався у Тернопільській (129,5%), Закарпатській (129,2%) та Чернівецькій (129,1%) областях. До того ж саме ці регіони мають найнижчі показники заборгованості із виплати заробітної плати. Якщо міжрегіональна диференціація середньої заробітної плати становила 2 рази, то за показником продуктивності праці вона сягає 5 [2]. Причиною цього є те, що заробітна плата в державному секторі економіки не залежить від регіонального розподілу, а також не враховує реальний стан економіки.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Загалом, слід відзначити, що вирішення багатьох проблем регіонального розвитку лежить насамперед в площині державної регіональної політики, яка має орієнтуватись не тільки на ситуативні зміни міжрегіональних рейтингів та використання додаткових ресурсів та можливостей сучасних фінансових інструментів, а на вироблення чітких стратегічних рішень в рамках цілей державної стратегії регіонального розвитку, регіональних стратегій та стратегій територіальних громад. Для вироблення таких рішень важливим є врахування національних пріоритетів, інтересів регіонів та територіальних громад в частині ефективного використання їх ресурсів та підвищення якості життя населення.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. За три роки підтримка регіонів з держбюджету збільшилась у 33 рази. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ck-oda.gov.ua/za-try-roky-pidtrymka-rehioniv-z-derzhbyudzhetu-zbilshylas-u-33-razy/>
2. Офіційні дані Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Сільське господарство: підсумки 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2392506-torik-virobnictvo-agroprodukcii-vpalo-na-27-mert.html>
4. Мапа нових підприємств України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://patrioty.org.ua/economic/mapa-novykh-pidpriemstv-ukrainy-179906.html>

REFERENCES

1. Za try roky pidtrymka rehioniv z derzhbiudzhetu zbilshylas u 33 razy [In three years, support for regions from the state budget has increased 33 times]. Retrieved from <http://ck-oda.gov.ua/za-try-roky-pidtrymka-rehioniv-z-derzhbyudzhetu-zbilshylas-u-33-razy/> [in Ukrainian]
2. Ofitsiini dani Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official data of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian]
3. Silske hospodarstvo: pidsumky 2017 roku [Agriculture: the results of 2017]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2392506-torik-virobnictvo-agroprodukcii-vpalo-na-27-merit.html> [in Ukrainian]
4. Mapa novykh pidpriemstv Ukrainy [Map of new enterprises of Ukraine]. Retrieved from <http://patrioty.org.ua/economic/mapa-novykh-pidpriemstv-ukrainy-179906.html> [in Ukrainian]

Одержано 13.09.2018 р.